

A könyvtárak helyismereti tevékenysége a helytörténeti kutatásban*

Aligha akad helytörténeti kutató, aki ne venné igénybe egy vagy több könyvtár helyismereti szolgáltatásait. Olykor dokumentumokat kér, máskor bibliográfiai vagy faktográfiai adatok felől érdeklődik, időnként eligazító információkért fordul valamelyik gyűjteményhez, illetve annak munkatársaihoz – személyesen, levélben, telefonon, e-postán –, esetleg közvetlenül, munkahelye vagy otthoni dolgozószobája internetes terminálján tájékozódik a megfelelő honlapon. Nyilvánvaló, közhelyszerű, most mégis hangsúlyozandó tény, hogy a helytörténetírás művelői számára nélkülözhetetlen a könyvtárak helyismereti tevékenysége, nevezetesen – a könyvtári szakirodalomban használt, jól bevált meghatározással élve – az adott helyre (egy településre, közigazgatási egységre, természetföldrajzi tájra stb.) vonatkozó információk, illetve az őket hordozó dokumentumok felkutatása, összegyűjtése, feltárása, rendszerezése, közvetítése és közreadása.

S ha szabad még egy terminológiai problémára utalni, megjegyzendő, hogy a könyvtárak a lokális információhordozók három nagyobb csoportját különböztetik meg: a helyi tartalmú, vagyis az adott helyről direkt ismereteket közlő dokumentumokat, a helyi kiadványokat (ezek egy része az adott helyen keletkezett ugyan, de tartalmilag nem kötődik ahhoz), a helyi szerzők munkái (köztük azok is, amelyeknek sem a tartalma, sem a közzététele nem kapcsolódik a településhez, megyéhez). Feltétlenül kiemelendő, hogy ebben az értelmezésben a „helyi” jelző nem a minőségre, hanem mindhárom esetben a lokális jellegre utal, közelebbről arra, hogy a

szóban forgó információ vagy dokumentum ilyen vagy olyan módon, ilyen vagy olyan mértékben kötődik egy adott helyhez. Tehát – példaként említve – a kiemelkedő személyiségek (mondjuk Kodály Zoltán vagy Kossuth Lajos) életének, munkásságának helyi (jelen esetben: kecskeméti, illetve debreceni) vonatkozásai, egy város országos, sőt nemzetközi hírű tanintézetének (a sárospataki kollégiumnak vagy a pécsi egyetemnek) adatai, egy országos történelmi esemény (a mohácsi csata, az ónodi országgyűlés stb.) lokális információi vitathatatlanul tárgyát képezik a könyvtárak helyismereti tevékenységének. Mint ahogy a helytörténeti kutatásnak is.

Hiszen ez a két fogalom, mármint a helytörténet és a helyismeret, szoros rokonságban áll egymással, olykor szinonimaként is használják őket. Mellőzve most a részletesebb definíciót, elég talán a lényegi különbségekre és az érdemi azonosságokra utalni. A helytörténet a történettudomány egyik iránya: az adott hely múltját tanulmányozza, a történeti eseményt vagy jelenségsorozatot a helyi tényezők összhatásában mutatja be. Korszerű értelmezésében tartalmilag átfogó, összetett diszciplína: a társadalmi mozgás minden oldalú megközelítésére, rekonstruálására törekszik, sőt a természeti környezet változásait is vizsgálja. A helyismeret a könyvtári gyakorlat része; tematikailag szintén komplex kategória, időben pedig egyaránt felöleli a múlttól és a jelenről szóló ismereteket. Jól érzékelhető eltérés a helytörténeti kutatás és a helyismereti tevékenység között, hogy az előbbi főként új ismeretek teremtésére irányul, az utóbbi viszont a már meglévő ismeretek összegyűjtését, rendszerezését, hozzáférhetővé tételét végzi. Ugyanakkor balga dolog volna merev határvonalat húzni a két munkaterület közé, mivel több ponton érintkeznek egymással, információik jórészt azonosak. Könnyen belátható az a sajátos paradoxon is, hogy a helyi információk (események, dokumentumok stb.) megszületésük (könyvtárról lévén szó: rögzítésük) pillanatában az adott település, megye stb. múltjának részévé, potenciálisan a helytörténeti kutatás tárgyává, illetve forrásává válnak.

* Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár 2006. október 5. A leíró statisztika mint a helytörténet forrása. Fényes Elek- emlékülés

A helyismeretnek és a helytörténetnek (továbbá a harmadik rokonfogalomnak, a honismeretnek) közös funkciói is vannak: mindkettő (illetve mindhárom) hozzájárul az adott hely, és ezen keresztül az ország, a nemzet múltjának alaposabb megismeréséhez, a jelen gyakorlati problémáinak megoldásához, segíti a lokálpatriotizmus, tágabban a hazafiság érzésének kialakulását és elmélyülését. Mostanság egy újabb motívum is társul ezekhez: a globalizáció feltartóztathatatlán áramlatában az emberek egy része a helyi értékekben, a helyi történelmi örökségben keresi a támaszt, a kapaszkodót, a bizonyosságot.

A magyarországi helyismereti tevékenység rövid története

Mielőtt kísérletet tennénk annak kissé konkrétabb körvonalazására, itt-ott csak felvillantására, hogy a könyvtárak helyismereti gyűjteményei, szolgáltatásai milyen szerepet töltenek, tölthetnek be a helytörténeti kutatásban, célszerű egy röpke pillantást vetni ennek a munkaágnak a hazai történetére. Magyarországon a felvilágosodás- és reformkori kezdemények, előzmények után a lokalitás iránti érdeklődés a kiegyezést követő években, évtizedekben lendült fel. A polgárosodás és a nemzeti gondolat felélénkülésének, a patriotizmus új tartalommal telítődésének következtében kibontakozott, majd fellendült a helytörténeti kutatás, és ennek az áramlatnak a sodrában alakult ki a lokális dokumentumok tudatos könyvtári gyarapítása, előbb a városi, megyei és tájmúzeumok könyvtári osztályaiban, majd a levéltárakhoz kapcsolódóan. (Volt kivétel is, így a fővárosi statisztikai hivatal.) Az első és mindmáig legnagyobb, ország-szerte mintaadó könyvtári helyismereti különgyűjtemény a fővárosban szerveződött, az 1914-ben megnyílt Budapest Gyűjtemény. A két világháború között vidéken néhány, jórészt múzeumi keretben rekedt városi közkönyvtár és a középiskolák tanári könyvtárai figyeltek oda a lokális állomány kiépítésére, megőrzésére. A második világháború után, az ötvenes évek elején először a szegedi és a debreceni egyetemi könyvtár kezdeményezte az ún. tájanyag feltárását. Majd a könyvtárügy szocialista átszervezésével egyidejűleg az 1952-ben létrehozott megyei könyvtárak kötelezően előírt feladata lett a helytörténeti dokumentumok és a megyére vo-

natkozó kurrens irodalom teljességre törekvő gyűjtése. A munka azonban a megfelelő személyi és tárgyi feltételek hiányában általában nehézkesen indult, csak a következő évtizedben történhetett igazi előrelépés; ekkor újabb jogszabályok születtek – köztük 1960-ban az új kötelezpéldány rendelet, 1964-ben egy igen fontos miniszteri utasítás –, és megváltozott a szakmai szemlélet. Közben módosult a szellemi háttér: kiterébélyesedett az újraéledt honismereti mozgalom, megélelnkült a helytörténetírás, az oktatási reform ismét szorgalmazta helyi információk tanítását. A hatvanas évek derekára alakult ki a hazai helyismereti tevékenység fő elemeiben ma is létező szerkezete, ahol egy-egy megyében (és a fővárosban) a helyismereti gyűjtés, feltárás és tájékoztatás elsődleges bázisa, centruma a megyei (illetve a fővárosi) könyvtár. Ez idő tájt vált általánossá a felismerés, hogy ezen a területen a megyei könyvtár szakkönyvtári teendőket lát el, és egyedi jellegű információanyagának birtokában tudományos szintű teljesítményt nyújthat. Jórészt a helyismereti tevékenység magas színvonalát honorálta mintegy más évtizeddel később a kulturális kormányzat, amikor hat megyei és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárt tudományos gyűjteménnyé minősített. A kedvező légkör előnyösen hatott a városi és – amíg léteztek – a járási könyvtárak helyismereti tevékenységére is, amely a hetvenes évek elejétől vett igazi lendületet, sőt egyre több községi könyvtár is eredményesen próbálkozott a lokális dokumentumok gyűjtésével és forgalmazásával. Ezt kívánta, sőt követelte a helyismereti információk iránti érdeklődés növekedése, az igények tömeges jelentkezése, erőteljes differenciálódása és földrajzi kiterjedése. Közben – a nemzetközi tapasztalatokra is figyelve – érlelődtek, formálódtak, finomodtak e munkaág módszerei. Merőben új helyzetet teremtett a számítógépek könyvtári alkalmazása és a telematikai hálózatok kiépülése. Az 1997-ben megszavazott CXL. törvény – először ilyen magas jogszabályi szinten – valamennyi megyei, városi és községi könyvtár egyik alapfeladatáknént jelölte meg a helyismereti információk és dokumentumok gyűjtését.

Noha hazánkban a most vázolt történeti okok folytán a helyismereti szolgáltatások nyújtása elsődlegesen a közkönyvtárak feladata, a lokális információk áramlása többszatornás. Szintén történelmi okokra visszavezethető módon az egyete-

mi, főiskolai, az intézményi, a vállalati és a történelem viharában éppen maradt egyházi könyvtárak, valamint a múzeumi és levéltári könyvtári gyűjtemények is tetemes részt vállalnak a helyismereti információellátásból. A Nemzeti alapterv arra készítette az iskolai könyvtárakat is, hogy fejlesszék, illetve – ahol nincs – hozzák létre saját és sajátos helyismereti-iskolatörténeti gyűjteményeiket. Magától értetődik, hogy a nemzeti könyvtár és az országos szakkönyvtárak – köztük a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Levéltára – szintén gazdag és gyakran hézagpótló lokális anyagot őriznek, ennél fogva dokumentumaikkal, az ezekre alapozott kiadványaikkal, katalógusaikkal stb. nélkülözhetetlenek a helytörténeti kutatásban.

Mit kínálnak a könyvtárak a helytörténeti kutatók számára? Nagyon tömören azt válaszolhatjuk: forrásokat, segédleteket és feltáró-tájékoztató eszközöket. Kissé bővebben, de még így is csak töredékesen kifejtve, a következőket mondhatjuk.

A helytörténeti források

A helytörténetírás elsődleges forrásainak számottevő hányada a könyvtári gyűjteményekben található. Mivel a helytörténeti kutatás a források feldolgozása, értelmezése nélkül el sem képzelhető, a könyvtári dokumentumok szerepe rendkívül jelentős. A könyvtárak elsősorban a közlésre, terjesztésre szánt, többnyire nyomtatott vagy más sokszorosítási eljárással készített írásos, valamint a különféle technikai eszközökkel előállított audiovizuális és újabban az elektronikus dokumentumokat, forrásokat őrzik. A kéziratokat és más egyedi információhordozókat csak akkor, ha azok nem minősülnek levéltári iratnak vagy múzeumi tárgynak.

Szinte minden helyismereti különgyűjtemény, helyismereti állomány gerincét a nyomtatott könyvek képezik. Közülük leggyakrabban az eseményekkel, folyamatokkal egyidejűleg keletkezett kiadványokat keresik, használják: például a politikai röpiratokat, a beszámoló jelentéseket, a címtárakat, a statisztikai összeállításokat, a mindenkor földrajzi leírásokat, továbbá a korábban rögzített információkat újraközlő forráspublikációkat és a visszaemlékezéseket, önéletrajzokat. Nagyon fontosak az intézményi, társulati stb. évkönyvek és az iskolai értesítők, mert

rendszeresen tudósítottak a kiadó szerv, tanintézet tevékenységéről, egyebek között sűrűn közöltek statisztikai vagy statisztikailag értékelhető adatokat; az utóbbiak például többnyire a tanulók névsorát, társadalmi és vallási hovatartozását, sőt egy ideig osztályzatát is feltüntették. Becses adalékokkal szolgálhatnak a régi naptárak rejtett rovatai, például a hajdani vásárok listái. Végző soron azonban bármelyik könyv forrása lehet a helytörténeti kutatásnak, például egy tudós életrajza a tudománytörténeti, egy írói monográfia az irodalomtörténeti, egy képes album a művészettörténeti vizsgálódásoknak, egy-egy helyi kiadó vagy nyomda termékei a könyv- és nyomdászattörténetnek.

Az időszaki kiadványok (a periodikumok) közül a helyi újságok, vagyis a megyei és városi napi- és hetilapok, valamint a ritkábban megjelent, megjelenő kisvárosi és községi orgánumok, pártközlönyök, egyetemi és iskolai lapok, vállalati híradók stb. forrásértéke a legnagyobb; az új- és legújabb kor történetének tanulmányozásában nem egyszer vetekszik a levéltári iratokéval. Vannak témák, amelyek vizsgálatakor különösen sokat meríthet belőlük a történész; ennek bizonyítékaként elég talán három példát felhozni: a most fellendülő hazai kultusz kutatás számára általában több adatot kínálnak a helyi lapok, mint a velük egykorú levéltári állagok; a dualizmus kori pártharcok tényanyagának zöme szintén a helyi újságokban található meg; a hírlapok szépirodalmi, művészeti és kritikai rovatai semmi mással nem pótolható információkat kínálnak az irodalom-, a színház- és a művészettörténészek számára. A helyi folyóiratok közleményei szintén sok egyidejű adatot tartalmaznak, és némelyikük – főként a helytörténeti-honismereti periodikumok – forráspublikációi is fokozott figyelmet érdemelnek. Minekutána lokális tartalmú cikkek nemcsak a helyi lapokban, hanem máshol, főleg a fővárosban és a szomszédos megyékben, településeken közreadott orgánumokban is szép számmal napvilágot láttak és látnak, a fővárosi mintát követve szinte minden megyei és számos városi könyvtár létrehozta a lapkivágot-gyűjteményét, és erre biztatjuk a kisebb önkormányzati és az iskolai könyvtárak kezelőit is. A lapkivágotok hasznos segítséget nyújthatnak, hiszen az eredeti újság, folyóirat rendszerint nincs meg az adott könyvtár állományában. Mivel a vidéki közkönyvtárak túlnyomó

többsége viszonylag friss keletű (ötven-ötvenegynéhány éves) intézmény, a régebbi helyi időszak kiadványok eredeti példányai, évfolyamai csak elvétve vannak meg az állományukban, és a működéssel egyidejűleg keletkezett, kurrens anyagból sem mindenütt sikerült hézagmentes gyűjteményt kialakítani, a nagyobb és anyagilag erősebb könyvtárak komoly erőfeszítéseket tettek a pótlásukra. Ennek leggyakoribb módszere a mikrofilmek beszerzése, ritkábban a folyóiratok számainak fénymásolása volt. Akár a mikro-, akár a fénymásolat jelentősége rendkívüli: a helytörténeti kutató számára lehetővé teszik a helyben nem fellelhető, tehát csak nehezen hozzáférhető vagy éppen valamilyen okból fokozottan óvott periodikumok használatát, megtakarítva ezzel tetemes időt és energiát. Az újabb mikrofilmleolvasó berendezések egyes típusai fénymásolatok készítésére is alkalmasak. Természetesen a mikrofilmre könyvek, könyvrészletek, kéziratok, képek stb. is átmásolhatók. Bár még ma is rendelkeznek a könyvtáraink mikrofilmeket, az imént használt múlt idő nem véletlen: ismertté vált ugyanis egy korszerűbb, biztonságosabbnak látszó technika, a digitalizálás, és ahol csak lehetik, részben az eredeti példányokról, részben (és egyelőre nagyobb arányban) a mikrofilmekről elektronikus változatot készítenek vagy készítenek. S így – az internet jóvoltából – még szélesebb körben, még több kutató számára elérhetővé tehetik a helyi lapokat.

Valamennyi aprónyomtatvány történeti forrás, hiszen mind az eseményekkel egyidejűleg keletkezett. Egy-két példa a felhasználhatóságukra: a prospektusok, kollektív szerződések az üzemek, vállalatok működéséről, a színlapok egy-egy színház történetéről, a plakátok, röplapok a politikai élet mozzanatairól, a gyászjelentések a helyi személyekről stb. tartalmazhatnak fontos adatokat. A térképek a földrajzi, közigazgatási és egyéb változásokról tájékoztatják a kutatókat.

Nemigen szükséges hangsúlyozni a könyvtárak birtokában lévő kéziratoknak, különösen a jelesebb személyiségek (politikusok, írók, tudósok, főpapok stb.) hagyatékainak forrásértékét. Könyvtáraink igyekeznek a kéziratok (gépíratos, újabban inkább printelt) helyismereti-helytörténeti dolgozatok megszerzésére és megőrzésére is; ezekben számos részlet – pl. szociológiai felmérések eredményei, táblázatok, képek, levéltári dokumentumokból átemelt szövegek – történeti

Pucér aktivisták kampányolnak a könyvtárért. Meztelenül kampányolnak a Devon megyei olvasók azért, hogy a helyi önkormányzat ne zárassa be a könyvtárukat.

Az angliai Devon megye önkormányzata szerint a helyiek nem olvasnak eleget ahhoz, hogy megérné fenntartani a területi könyvtárfiók-hálózatot, ezért úgy döntöttek, 12 fiókot megszüntetnek közülük. Az egyik fiók, a Kingsteignton Könyvtár olvasói azonban igazságtalannak érezték a döntést, ezért kampányba fogtak könyvtárak megmentéséért – közölte a BBC. Az ilyenkor megszokott petíciózás mellett – amelyet több mint ezren írtak alá –, a figyelemfelkeltés egyéb módjaként posztert is készítettek, amelyen meztelenül állnak ki kulturális igényeikért. (forrás: *velvet*)

kútőnek minősülhet, akárcsak bizonyos megközelítésben maga az egész munka. Talán itt említené a könyvekben és időszaki kiadványokban fellelhető egykorú kéziratok feljegyzések, possessorok. Már a híres tulajdonosok névaláírásai is érdekesek lehetnek, akárcsak a dedikációk, és még többet ígérnek a helyi vonatkozású margójegyzetek, vagy a régi szokás szerint a naptárakba beragasztott üres lapokra rótt háztartási, gazdasági adatok, netán időjárás megfigyelések.

A vizuális kultúra hatókörének bővülése és ennek nyomán a történetírásban bekövetkezett szemléletváltozás magával hozta, hogy a helytörténeti kutatásban is egyre jobban előtérbe kerülnek az ikonográfiai források. Az egykorú képes ábrázolások közül a könyvtárak gyűjtőkörébe elsősorban a nyomdai úton készült, terjesztésre szánt állóképek tartoznak: nevezetesen a sokszorosított metszetek és más grafikák, a posztai képes levelezőlapok, a könyvekben és az időszak kiadványok hasábjain megjelent képek kivágatai stb. Szinte mindenhol gyűjtik a fényképeket, sőt több könyvtárban fotólaboratóriumot is felállítottak. Néha egy-egy kis falusi könyvtárban is szép fényképgyűjteményre csodálkozhat rá a látogató.

A helyismereti hangdokumentumok gyarapítását a könyvtárak egy ideig nem szorgalmazták, sokáig a helytörténeti kutatók sem érdeklődtek irántuk. Fordulatot hozott ezen a téren az oral

history meghonosodása, másik irányból pedig a könyvtári zenei részlegek létrejötte. Az utóbbiak technikai bázisán megindult, majd kiterjedt a helyi rendezvények (hangversenyek, nagygyűlések, konferenciák stb.) hanganyagainak, a helyi alkotók, kórusok, zenekarok, versmondók műveinek, műsorainak hanglemezen, hangszalagon történő rögzítése, illetve rendszeres hallgatása. Sok-sok interjút, visszaemlékezést is hangszalagra vettek, amelyek a közelmúlt történéseiről, politikai fordulatairól, a különböző társadalmi rétegek, csoportok életmódjáról stb. árulnak el személyes, ám más forrásokkal összevetve hitelesíthető információkat. Jó néhány megyei, városi és községi, itt-ott az iskolai könyvtár megoldotta a helyi rádiók lokális jellegű műsorainak (pl. közéleti viták, helytörténeti beszélgetések) őrzését.

Az audiovizuális dokumentumok egyre növekvő csoportját alkotják a videofelvételek, ideértve a helyi televíziók adásainak és az országos csatornák helyi tartalmú, vonatkozású műsorainak fel- vagy átvételét is. Jóval kevesebb a hagyományos mozgófilm, bár némelyik könyvtár ilyeneket is tart, sőt régebbi filmhíradókból, dokumentumfilmekből, esetleg játékfilmekből megpróbálják kimásoltatni a helyi részleteket.

Az utóbbi években a helytörténeti kútfők egy új, meglepően gyors ütemben gazdagodó csoportja jön létre a könyvtárakban. A számítógéppel előállított és csak annak segítségével olvasható, nézhető elektronikus dokumentumokról van szó. Ezek egy része korong alakot ölt (CD-ROM, DVD). Mások csak terminálon érhetőek el, többnyire ingyen, minden megkötés nélkül (pl. a helyi on-line-újságok), ritkábban külön regisztrációval, netán térítés ellenében. Némelyik dokumentum csak szöveges (írásos) információkat tartalmaz, mások vizuális anyagot (álló- és/vagy mozgóképeket) is, sőt mindez hangrögzítésekkel is kombinálható. A könyvtárak fontos feladatuknak tekintik a helyi tartalmú elektronikus lemezek összegyűjtését, a hálózaton keringő lokális információk archiválását – ha ez technikailag, jogilag és pénzügyileg lehetséges –, de legalább a címek (weboldalak) regisztrálását. Sajátos alcsoportot képeznek a korábban, ha úgy tetszik hagyományos formában előállított információhordozók digitális másolatai. Az időszakos kiadványokról már szó esett, de természetesen a nyomtatott és kéziratos könyvek, az aprónyomatvá-

nyok, a térképek, az egyedi kéziratok, az ikonográfiai források, a hangfelvételek, az audiovizuális dokumentumok szintén digitalizálhatók és internetre tehetőek. Ezúttal csak két példára sorítkoznánk: a megyei és városi könyvtárak pályázati támogatással szép válogatást tettek közzé képeslevelezőlap-gyűjteményeikből; országos elismerést váltott ki, hiszen helyismereti-helytörténeti szempontból kivételes jelentőséggel bír a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának az a szándéka, hogy a hazai helységnévtárak elektronizált változatát közrebocsássa. A kulturális örökség ilyenén védelmére egyébként nemzetközi és nemzeti programok születnek, a magyarorszáiban – amelyet tavaly dolgoztak ki – kellő hangsúlyt kapott a lokális értékek, tehát a helytörténeti források digitalizálása. Kíváncsian várjuk, az igazán szép tervek mikor válhatnak valóra.

A kutatási segédletek

Mielőtt egy helytörténeti kutató hozzáfog a kiválasztott téma tanulmányozásához, azaz a számba jöhető és elérhető források feldolgozásához, tájékozódik a már megjelent közleményekről, a hozzáférhető adatokról. Később, kutatás közben, sőt a megfogalmazás során, akár annak végső stádiumában is szüksége lehet egy-egy információra, netán ellenőriznie kell valamit. Munkájának bármely szakaszában hathatós segítséget kaphat a könyvtáraktól, azok munkatársaitól vagy otthonról is tanulmányozható adatbázisaiból. Hiszen a tájékozódás alapvető segédeszközei – a bibliográfiák, a lexikonok, az adattárak, az életrajzi kötetek, az egyetemes és országos történeti szintézisek stb. – a nyilvános könyvtárakban bárki számára rendelkezésre állnak. A kifejezetten lokális segédletek két nagyobb és egy átmeneti csoportját szokás megkülönböztetni. Az elsőbe a regionális tagolású, ám az egész országot felölelő összeállítások sorolhatók: pl. a most ünnepelt Fényes Elek geográfiai szótára, Bodor Antal sokat bírált, ám sokkal gyakrabban forgatott helyismereti könyvészete, Mészáros István történeti topográfiaja a magyarországi középszintű oktatási intézményekről. A másik kategóriába az egy-egy megyéről vagy településről, természetföldrajzi tájegységről készült összeállítások sorolhatók: a szép számmal gyarapodó város- és községtörténeti monográfiák, a helyi útikalauzok, a múzeumi vezetőik, a

régészeti leletkataszterek, a megyei statisztikai évkönyvek stb. A kettő között helyezhetők el azok az országos sorozatok, amelyeknek kötetei egy-egy megyét vagy települést mutatnak be, többnyire átfogó jelleggel: példaként említhetők a Borovszky-féle vállalkozás közismert darabjai, vagy a közelmúltból a jogos kritikával illetett, mégis nélkülözhetetlen Magyarország megyei

kézikönyvei című sorozat, illetve a nemrég befejezett Száz magyar falu könyvesháza címet viselő válogatás. A sűrűn használt lokális kézi- és segédkönyvek egy része már digitalizált formában is a kutatók kezébe kerülhet: gondoljunk például az imént említett Borovszky-sorozatra, Vályi András országismertető leírására, Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című hatalmas opusra. Könyvtáraink az elmúlt években meglehetősen sok és színvonalas helyismereti-helytörténeti bibliográfiával és kronológiával jelentkeztek, és egyre divatosabb műfaj – retrospektív és kurrens változatban egyaránt – a helyi ki kicsoda, vagyis életrajzi gyűjtemény. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a könyvtáraink e téren is a könnyebben szerkeszthető, hatékonyabb és többféle, gyorsabb visszakeresést biztosító elektronikus megoldásokat részesítik előnyben, azaz mind több intézményben bibliográfiai, kronológiai és életrajzi adatbázisokat építenek. Feltétlenül ki kell még térni arra is, hogy a helytörténészek magától értetődő módon támaszkodnak más szerzők helytörténeti tanulmányaira, esszéire, ismeretterjesztő publikációira. Ezek elsődleges helye szintén a könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben van, bár a kötelempéldány-szolgáltatás érthetetlen hézagjai miatt a helyi kiadványok egy részének beszerzése, egyáltalán felderítése komoly, olykor leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik.

Ritkán emlegetett, ám nagyon fontos szerep az, amelyet a könyvtárak, főleg a közkönyvtárak a helytörténeti kutatás eredményeinek közvetítésével, népszerűsítésével töltenek be. A kutatás publikációs termékei – könyv, cikk, multimédia stb. –, a kutatás által feltárt új ismeretek a nyil-

vános könyvtárakon keresztül a lakosság minden rétegéhez, csoportjához, egyedéhez eljuthatnak, a könyvtárközi dokumentumellátás keretében a megye- és országhatárokat is átléphetik. Az internet megnyitja az utat mindenfelé, segítségével a helytörténeti információk, művek elvileg a világ bármely pontjára eljuthatnak.

A helyismereti állomány sokrétű, színvonalas feltárása előfeltétele annak, hogy a helytörténeti kutatók megfelelően tudjanak tájékozódni a könyvtárban található forrásokról, segédletekről és feldolgozásokról. A könyvtárosok eredendő feladata a földrajzi, a tartalmi (a tematikai) és az időrendi megközelítés lehetővé tétele. Korábban, igen-igen sokáig cédulakatalógusokat szerkesztettek, bizonyos dokumentumfajtáknál (főként az aprónyomtatványoknál és az önálló képeknél) viszont az ún. önfeltáró módszer, vagyis az elrendezés módja helyettesítette a katalógust. Gyökeres változást, lényeges előrelépést hozott a számítógépek könyvtári térhódítása, az integrált könyvtári rendszerek megalkotása és alkalmazása. Ma már bármelyik könyvtár megteheti – ha van rá pénze –, hogy egységes, ún. integrált katalógust, szaknyelven bibliográfiai adatbázist hoz létre. Kiiktatható a sok karton, elég a dokumentum (vagy részdokumentum – például egy cikk vagy kép) adatait egyszer rögzíteni, a megfelelő program garantálja a több szempontú visszakeresést: pl. a gép akár tucatnyi vagy még több tárgyszót is elbír, vagy egy könyvből akár az összes földrajzi név kivetíthető. A programok ugyanis alkalmasak nagy tömegű bibliográfiai és faktográfiai információk, vagy akár a különféle dokumentumok teljes szövegének, kép- és hanganyagának tárolására és részletekig hatoló

visszakeresésére. Az egyes könyvtárak gépi katalógusai és adattárai a hálózati összeköttetés révén elvileg bárhol elérhetők, egymással összekapcsolhatók, és megyei, városi vagy országos közös katalógusok, adatbázisok építhetők. A tematikai forradalom, az internet léte kiváló esélyt kínál arra, hogy a helyismereti-helytörténeti információk – elsősorban a könyvtárak közvetítésével – kitörjenek az évszázados elszigeteltség (vagy amivel oly sokáig és méltatlanul vádolták: a provincializmus) állapotából, és a nemzeti, sőt az egyetemes információáramlás szerves részévé váljanak.

A kutatás könyvtári műhelyei

A könyvtári gyűjteményekben tárolt lokális források és a helytörténeti irodalom eljuttatása a kutatókhoz, érdeklődőkhöz többnyire nem közvetlenül, hanem a könyvtárosok közbeiktatásával történik. A helytörténeti tájékoztatás szerves része a könyvtárak tájékoztató szolgálatának. Módszerei, formái nem mutatnak sajátos vonásokat; tartalma, színvonala azonban igen. A helytörténeti kutatással kapcsolatos igények zöme magas szintű, a tudományos alkotómunka folyamatában születik. Magától értetődik, hogy ezeknek az igényeknek a kielégítése csak akkor lehetséges, ha a helytörténeti tájékoztatás színvonala is a kellő, magas színvonalon áll, ha a szak-tájékoztatók a kutatók hozzáértő partnerei.

Fontos lépés a partneri viszony kialakításához vezető úton, ha a helyismereti munkával foglalkozó könyvtárosok maguk is végeznek kutató tevékenységet: tudományos értékű bibliográfiákat, kronológiákat, adattárakat, szemelvénygyűjteményeket állítanak össze, forráspublikációkat szerkesztenek, rendeznek sajtó alá, helytörténeti dolgozatokat, cikkeket írnak, elektronikus kiadványokat készítenek stb. A tudományos kutatás kedvezően hat vissza a gyarapító és feltáró munkára is, egyik hatékony formája a könyvtárosok továbbképzésének, és a helytörténeti publikációk jelentékeny mértékben hozzájárulnak a könyvtárak és a könyvtárosok társadalmi presztízsének emeléséhez. A nemzetközi és a hazai tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy a szakkönyvtárak munkatársai leginkább a szóban forgó szakterület témái, a könyvtárostanárok az iskola- és neveléstörténet felé vonzódnak, az általános gyűjtőkörű tudományos és közkönyvtárakban dolgozó

kollégák meg főként a könyv-, a nyomda-, a sajtó-, a tágabban értelmezett művelődéstörténet, olykor az eszmetörténet iránt érdeklődnek. Szintén kötelező, de mindenképpen nemes, szép és hálás feladat az adott könyvtár, illetve az adott település, megye könyvtári kultúrája (a különféle könyvtártípusok, az olvasókörök, a helyi szak-sajtó, a könyvtárosképzés helyi intézményei stb.) történetének feltárásában való intenzív részvétel. Így teljesedik ki az a szolgálat, amelyet egy-egy könyvtár a lokális információk és dokumentumok összegyűjtésével, rendszerezésével, közvetítésével és közreadásával vállal.

Bényei Miklós

Most: kell-e az ETO?

Amikor 1999 őszére végképp kiürült az ETO-korszerűsítést finanszírozó NKA-pályázatból származó „házipénztár”, az ETO ügyét „gondnokoló”, a KMK-hoz (új szakmabeliek kedvéért: Könyvtártudományi és Módszertani Központ) tartozó könyvtártudományi és módszertani osztály vezetője és témafelelős munkatársa afféle kiáltvánnyal fordult a Katalist levelezőlistán a „szakmai közvéleményhez”. *Kell-e az ETO gépi adatbázisa?* – kérdezték. (A vélemények összegzését I. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2000. márciusi számának Műhelykérdések rovatában: *Kell-e még az ETO?* címmel)

Akkoriban a könyvtárosjelöltek még azt mondhatták, ha a teaurusz volt államvizsgatételük, hogy Magyarországnak nincs nemzeti teaurusza. (Így beszélniük sem kellett róla...)

Ma van, noha szinte naponta változik, fejlődik, mint a nyelvünk, fogalmi-logikai, értelmezési rendszerünk. És része, applikált eleme az ETO.

Ezért is van kitüntetett szerepe annak, hogy 16 év után, hosszas előkészítő csapatmunka eredményeként megjelent az ETO merőben új felfogású teljes kiadása, nagyjából 62 ezer segéd- és főtáblázati jelzettel.

Két fontos tartalmi feltáró műszer a könyvtárosok kezében: ETO és teaurusz. Egy hierarchikus és egy relációs rendszer.

Mindkettőhöz ezer szállal kötődik Ungváry Rudolf, a Közteaurusz megalkotója, aki lelkesen érvelt 1999-ben az ETO mellett.